

Philosophy of Culture: Conceptual Analysis, Theories, and Contemporary Challenges

Hossein Kalbasi Ashtari*

Abstract

Philosophy of Culture, as a branch of contemporary philosophy and a major interdisciplinary field within the social sciences and humanities, examines the nature, structure, and dynamics of culture. In recent decades, profound and complex transformations in technology and emerging forms of knowledge have led to fundamentally new interpretations of culture and the spiritual and symbolic dimensions of human life. These transformations extend beyond changes in external institutions and social structures and reach culture itself as a core internal dimension of human existence, endowing it with meanings distinct from those of the past.

Adopting an analytical–critical approach, this article investigates the concept of culture from a philosophical perspective, engaging with classical and contemporary theories as well as the challenges confronting this field. Numerous theorists in the social sciences and humanities have responded to these fundamental shifts. By selecting representative perspectives, the article demonstrates how philosophers and thinkers have conceptualized culture as a symbolic system that contributes to the formation of individual and collective identity. Finally, the article briefly examines the impact of phenomena such as globalization, multiculturalism, and new digital technologies on the development of philosophy of culture.

Keywords: Philosophy of Culture, Individual Identity, Hermeneutics, Multiculturalism, Globalization, Artificial Intelligence.

* Professor of Philosophy, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran, hkalbasi@atu.ac.ir
Date received: 30/12/2025, Date of acceptance: 11/05/2026

Introduction

Philosophy of Culture, as an interdisciplinary field within contemporary humanities and social sciences, examines the nature, structure, and dynamics of culture as a fundamental dimension of human existence. Recent transformations in technology, globalization, and digital communication have significantly altered cultural life and reshaped the ways individuals and societies construct meaning, identity, and social relations. These developments have generated new philosophical questions concerning the relationship between culture, rationality, power, and technological change.

The conceptual roots of culture can be traced to two distinct intellectual traditions: the Greek concept of *paideia* and the Latin concept of *cultura*. In Greek thought, *paideia* referred to the ethical and intellectual formation of the individual through education, dialogue, and participation in civic life. It emphasized virtue, self-cultivation, and the realization of human potential within the polis. By contrast, the Latin *cultura*, derived from *colere* (“to cultivate” or “to preserve”), stressed continuity, order, and fidelity to social and political structures. These contrasting traditions reveal different conceptions of humanity, education, and social organization. The article also briefly addresses the semantic development of the Persian term *farhang*, which historically conveyed meanings associated with elevation, refinement, and intellectual cultivation.

Materials & Methods

This study employs an analytical–critical methodology grounded in conceptual and comparative analysis. The research draws upon major philosophical and cultural theories from both classical and contemporary traditions, including the works of Plato, Aristotle, Cassirer, Dilthey, Geertz, Stuart Hall, the Frankfurt School, and Habermas. The article examines culture not merely as a collection of customs and practices, but as a symbolic and interpretive framework through which human beings understand themselves and their world.

The analysis proceeds through a comparative examination of symbolic, hermeneutic, critical, and postmodern approaches to culture. Particular attention is given to the relationship between culture and concepts such as meaning, identity, rationality, ideology, and power. The study also evaluates the implications of emerging technologies, especially artificial intelligence, for the future of cultural production and interpretation.

Discussion & Result

One of the central approaches examined in the article is Ernst Cassirer's philosophy of symbolic forms. Cassirer defines the human being as an animal symbolicum whose existence is mediated through systems of symbols such as language, myth, religion, art, and science. From this perspective, culture functions as a symbolic structure that shapes human understanding and experience. Although Cassirer's theory highlights the creative and constructive dimensions of culture, critics argue that it pays insufficient attention to social conflict, political institutions, and economic power in the formation of cultural systems.

A different perspective emerges in the interpretive anthropology of Clifford Geertz, who conceptualizes culture as "webs of significance" created by human beings themselves. According to Geertz, cultural analysis is fundamentally interpretive rather than explanatory. His method of "thick description" seeks to uncover the layers of meaning embedded within social practices and symbolic actions. Nevertheless, this approach has been criticized for underestimating the influence of ideology and power relations in shaping cultural meanings.

Critical theories of culture are represented by Stuart Hall and the Frankfurt School. Hall views culture as a field of struggle over meaning shaped by representation, ideology, and hegemony. His encoding/decoding model demonstrates that audiences actively interpret media messages through dominant, negotiated, or oppositional readings.

Similarly, Adorno and Horkheimer developed the concept of the "culture industry" to explain how modern capitalist societies commodify culture through standardization and mass production. In their analysis, modern media systems encourage conformity, passive consumption, and pseudo-individuality. Walter Benjamin further argued that technological reproduction transforms the nature of art and alters human perception by diminishing the "aura" of the artwork.

The article also discusses Wilhelm Dilthey's contribution to philosophy of culture. Dilthey understood culture as the historical objectification of lived experience within what he termed "objective spirit." Rejecting positivist approaches, he argued that culture must be understood through hermeneutic interpretation (Verstehen) rather than causal explanation alone. His emphasis on historical consciousness and lived experience became foundational for later developments in hermeneutics and interpretive social theory. In a more critical framework, Jürgen Habermas argued that modern societies are increasingly dominated by instrumental

rationality, resulting in the “colonization of the lifeworld” by economic and bureaucratic systems and the weakening of authentic cultural communication.

The final part of the discussion examines the impact of artificial intelligence and digital technologies on contemporary culture. AI has transformed the production, circulation, and consumption of cultural forms and has raised fundamental philosophical questions concerning creativity, authorship, authenticity, and intellectual property. The growing use of AI-generated texts, images, and artistic productions challenges traditional distinctions between human and machine creativity. At the same time, digital technologies may contribute to cultural homogenization and weaken local forms of identity and historical memory.

In addition, the expansion of digital technologies is reshaping educational systems and transforming traditional relations between institutions, teachers, and learners. Increasing access to digital networks shifts learning processes from institutional settings toward individualized and technologically mediated forms of education. These transformations raise significant concerns regarding cultural authority, social control, and the future of collective cultural formation.

Conclusion

The article concludes that contemporary philosophy of culture encompasses a wide range of competing perspectives, from symbolic and hermeneutic approaches to critical and postmodern theories. Each approach illuminates important dimensions of cultural life while remaining limited in other respects. Contemporary cultural transformations driven by globalization, digital communication, and artificial intelligence cannot be fully explained through a single theoretical framework.

The future of culture should therefore be understood as a dynamic and contested process shaped by symbolic systems, technological developments, historical memory, and relations of power. A contemporary philosophy of culture requires an interdisciplinary perspective capable of integrating questions of meaning, identity, technology, and social transformation. In this sense, philosophy of culture remains an essential field for understanding the changing conditions of human existence in the digital and global age.

Bibliography

Adorno, Theodor (1963), “Cultural Industry Reconsidered”, in: *The Culture Industry: Selected Essays on Mass Culture*, pp. 45–60, Routledge.

495 Abstract

- Adorno, Theodor, & Horkheimer, Max (2022), *Dialectic of Enlightenment*, trans. by: Morad Farhadpour & Omid Mehrgan, Tehran: Hermes. [in Persian]
- Barnhart, Robert K. (ed.) (2000), *Dictionary of Etymology*, vol. 1, New York: Chambers.
- Barthes, Roland (1977), "The Death of the Author", in: *Image, Music, Text*, trans. by: S. Heath, pp. 142–148, Fontana Press.
- Baudrillard, Jean (1995), *Simulacra and Simulation*, University of Michigan Press.
- Bauman, Zygmunt (2000), *Liquid Modernity*, Polity Press.
- Benjamin, Walter (1936), *The Work of Art in the Age of Mechanical Reproduction*, New York: Schocken Books.
- Braudel, Fernand (1958), "Histoire et Sciences sociales: La longue durée", *Annales. Histoire, Sciences Sociales*, vol. 13, No. 4, pp. 725-753.
- Cassirer, Ernst (1944), *An Essay on Man: An Introduction to a Philosophy of Human Culture*, London: Yale University Press.
- Cassirer, Ernst (1953/1957), *The Philosophy of Symbolic Forms*, vols. 1–3, trans. by: R. Manheim, London: Yale University Press.
- Dilthey, Wilhelm (1989), "Introduction to the Human Sciences", in: *Selected works*, vol. 1, Princeton University Press.
- Dilthey, Wilhelm (2002), "The formation of the Historical World in the Human Sciences", in: *Selected works*, Vol. 3, Princeton University Press.
- Floridi, Luciano (2014), *The Fourth Revolution: How the Infosphere is Reshaping Human Reality*, Oxford University Press.
- Geertz, Clifford (1973), "Thick Description: Toward an Interpretive Theory of Culture", in: *The Interpretation of Cultures: Selected Essays*, pp. 3-30, New York: Basic Books.
- Habermas, Jürgen (1981), *The Theory of Communicative Action*, Beacon Press.
- Habermas, Jürgen (1997), "Modernity: An Unfinished Project", in: *Habermas and the Unfinished Project of Modernity: Critical Essays on The Philosophical Discourse of Modernity*, ed. by: M. Passerin d'Entrèves & S. Benhabib, pp. 38-55, MIT Press.
- Hall, Stuart (1980), "Encoding/Decoding," in: *Culture, Media, Language: Working Papers in Cultural Studies, 1972-79*, ed. by: Stuart Hall, Dorothy Hobson, Andrew Lowe, and Paul Willis, pp. 128–138, London: Hutchinson.
- Hasandust, Mohammad (2014), *Etymological Dictionary of the Persian Language*, vol. 3, Tehran: Academy of Persian Language and Literature. [in Persian]
- Jaeger, Werner (1939), *Paideia: The Ideals of Greek Culture*, Vol. 1, trans. by: Gilbert Highet, New York/ Oxford: Oxford University Press.
- Werner Jaeger (1997), *Paideia: The Ideals of Greek Culture*, trans. by: Mohammad Hasan Lotfi, Tehran: Kharazmi. [in Persian]
- Latour, Bruno (2017), *Facing Gaia, Eight Lectures on the New Climatic Regime*, trans. by: Catherine Porter, Polity Press.

- Morton, Timothy (2013), *Hyperobjects: Philosophy and Ecology after the End of the World*, University of Minnesota Press.
- Nietzsche, Friedrich (1998), *On the Genealogy of Morality*, trans. by: Dariush Ashoori, Tehran: Agah. [in Persian]
- Plato (2023), *Plato: Complete Works*, trans. by: Mohammad Hasan Lotfi, 6th edition, Tehran: Kharazmi. [in Persian]
- Taylor, Charles (1971), “Interpretation and the Sciences of Man”, *The Review of Metaphysics*, vol. 25, No. 1, pp. 3-51.
- Tylor, Edward B. (1871), *Primitive Culture: Researches into the Development of Mythology, Philosophy, Religion, Art, and Custom*, vol. 1, London: J. Murray.

فلسفه فرهنگ:

تحلیل مفهومی، نظریه‌ها و چالش‌های معاصر

حسین کلباسی اشتری*

چکیده

«فلسفه فرهنگ» به عنوان شاخه‌ای از فلسفه معاصر و نیز به عنوان مهم‌ترین شاخه از شاخه‌های میان‌رشته‌ای در قلمرو علوم انسانی اجتماعی که به بررسی ماهیت، ساختار و پویایی فرهنگ می‌پردازد، بی‌تردید از مباحث محوری در اندیشه معاصر به شمار می‌رود. امروزه همراه با تحولات وسیع و پیچیده در عرصه فناوری و دانش‌های نو، مقولات مرتبط با زیست روحی و معنوی بشر همچون فرهنگ نیز با خوانش‌هایی جدید، آن هم از اساس و بنیاد مواجه شده است. شعاع این دگرگونی تا آنجاست که علاوه بر تحول در نهادها و سازمان‌های بیرونی، گویی اصلی‌ترین جلوه نهاد درونی بشر یعنی فرهنگ نیز معنا و دلالتی متفاوت با گذشته یافته است. این مقاله با رویکردی تحلیلی-انتقادی به بررسی و سنجش مفهوم فرهنگ از منظر فلسفی، نظریه‌های کلاسیک و معاصر و چالش‌های پیش روی این حوزه می‌پردازد. گروه کثیری از نظریه‌پردازان حوزه علوم انسانی - اجتماعی به این دگرگونی بنیادین واکنش نشان داده‌اند. در این نوشتار با گزینش نمونه‌ای از آنها، برآنیم تا نشان دهیم فیلسوفان و متفکران این حوزه چگونه توانسته‌اند فرهنگ را به مثابه نظامی نمادین، زمینه‌ساز شکل‌گیری هویت فردی و جمعی معرفی کنند. همچنین به اجمال کوشش آنان را در جهت تأثیر پدیده‌هایی مانند جهانی شدن، چندفرهنگی‌گرایی و فناوری‌های نو و دیجیتال بر فلسفه فرهنگ را مورد سنجش قرار می‌دهیم.

کلیدواژه‌ها: فلسفه فرهنگ، هویت فردی، هرمنوتیک، تکثر فرهنگی، جهانی شدن، هوش مصنوعی.

* استاد فلسفه، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران، hkalbasi@atu.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۱۰/۰۹، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۲/۲۱

۱. مقدمه

۱.۱ واژه‌شناسی و تنوع دلالت‌ها

تطور و دگرگونی واژه‌ها به حیث مفهوم و دلالت، آن هم در زمینه روحی و فرهنگی اقوام و ملت‌ها، امری طبیعی و حتی قهری است. این تطورات، دامنه‌ای از دلالت‌های چند لایه‌ای تا تقابل در معنا و مفهوم را دربر می‌گیرد. از آن جمله است واژه «فرهنگ» و معادل آن در زبان‌های اروپایی و حتی زبان‌های شرقی مانند زبان سانسکریت و زبان اوستایی و فارسی کهن. وجه نظر ما در اینجا نه حوزه زبان‌شناسی تاریخی، بلکه ریشه‌یابی معنایی در سیاق تاریخی و نسبت آن با مقوله موسوم به «فلسفه فرهنگ» در گفتمان معاصر است و از این‌رو می‌توان سرآغاز معنایی آن را از زبان یونانی فرض گرفته و معادل آن را در زبان‌های لاتینی و فارسی باستان جستجو کنیم.

واژه یونانی «پایدیا» (*παιδεία*) و واژه لاتینی «کولتورا» (*cultura*) گرچه هر دو در زبان‌های مدرن به «فرهنگ» یا «تربیت» ترجمه شده‌اند، اما در اصل، خود بیانگر دو جهان‌بینی متمایزند که از دو شیوه متفاوت فهم از انسان، جامعه و نسبت او با دانش، طبیعت، ایزدان و مقولاتی چون قدرت سرچشمه می‌گیرند. توضیح اینکه تمایز میان *cultura* و *παιδεία* تمایزی صرفاً زبانی یا تاریخی نیست، بلکه نشانه‌ای از دو تصور متضاد درباره معنا و هدف چیزی است که ما امروزه از آن به عنوان «تربیت» یاد می‌کنیم. (Bernhart 2000: Vol 1, 241) واژه *παιδεία* در ذهن و ضمیر جهان یونانی - خاصه از سده پنجم پیش از میلاد به بعد - امری بود با شاخصه فلسفی، سیاسی و کیهان‌شناختی. آنچه یونانیان از واژه *παιδεία* می‌فهمیدند، فرآیندی بود از شکل‌دادن به جان آدمی، ولی نه از طریق تقلید و تکرار، بلکه از رهگذر مشارکت فعال در گفت‌وگوی انتقادی و در منظومه‌ای متشکل از سنت‌ها، اسطوره‌ها و البته لوگوس. برای نمونه، افلاطون در محاوره جمهوری، کودک را موجودی تلقی می‌کند که تنها از راه آموزش موسیقی، ورزش، ریاضیات و فلسفه می‌تواند به خیر و عدالت برسد و این فرآیند چیزی فراتر از آموزش تکنیکی یا انتقال اطلاعات است. (افلاطون ۱۴۰۲: ۲۴۱) بدین ترتیب، *παιδεία* دعوتی است به تبدیل شدن و به دگردیسی روح و جان و البته تنها در آرمانشهر یونانی، از آن رو که خارج از بافت و سازوکار «پولیس»، هیچ استعدادی به فعلیت نمی‌رسد و اساساً «تربیت»، غایت اصلی مدینه است. (همان: ۴۹۱) افلاطون این تبدیل و دگردیسی را به نوعی حرکت صعودی تشبیه می‌کند که در «تمثیل غار» می‌بینیم، یعنی آن سنخ از پروراندن روح (تربیت) که نه معادل انباشتن ظرف

جان، بلکه بازگرداندن آن به سوی خورشید حقیقت است. حتی نزد ارسطو با رهیافت عینی و عملی تر او، «تربیت» با پرورش صورت‌های درونی انسان مرتبط است: انسان از طریق تربیت، به فعلیت‌رساندن قوه‌های طبیعی خویش نزدیک می‌شود. (همان: ۴۶۰) در این سیاق، اسطوره‌ها، قهرمانان و ایزدان نقشی تعیین‌کننده و بنیادین بر عهده دارند، به گونه‌ای که می‌توان گفت اسطوره‌ها نقشی دوسویه دارند: هم موانع‌اند و برخوردار از رذایل اخلاقی و هم گذرگاه‌اند و دارای فضایل. هومر در *ایلیاد* و *ودیسه*، از پهلوانانی می‌گوید که باید در دل جنگ، فریب، ترس و نومی، چیزی از شجاعت، وفاداری، امید و عقلانیت انسانی را نگاه دارند. ایزدانی مانند «آتنا» (الهه خرد و هنر)؛ «پرومتئوس» (دزد آتش و آموزگار انسان) و «هرمس» (خدای زبان و حرکت) تمثیل‌هایی‌اند از مؤلفه‌های متضاد و در عین حال ضروری برای «تربیت» انسانی. به بیان دیگر، آدمی *παιδεία* در بستر ایزدان و اسطوره‌هایی شکل می‌گیرد که خود همواره درگیر بازنمایشی و بازخوانی خویش است؛ همان چیزی که فلسفه یونانی آن را در خود حفظ و در عین حال نقد می‌کند.

در مقابل، واژه لاتینی *cultura* که از فعل *colere* به معنای «کشت کردن»، «نگهداری کردن» و «پرستیدن» می‌آید، از آغاز ناظر به رابطه‌ای با زمین و نظم برآمده از قدرت است. نخستین بار در زبان لاتینی، *cultura* در معنای زراعت و کشاورزی استعمال شده است: «کشت زمین»، اما در دوره یونانی‌مآب و در آثار کسانی چون خطیبان و فیلسوفان رومی - به‌ویژه نزد سیسرون - این واژه معنای استعاره‌ای و مجازی یافته و به «کشت جان» (*cultura animi*) بدل می‌شود، ولی از این حیث تفاوت مهمی نیز با واژه *παιδεία* دارد و آن تفاوت این است که «کشت جان» مبتنی بر پذیرش نظم موجود، اطاعت و تمکین به قوانین سستی و وفاداری به ساختارهای قدرت و حتی پرستش امپراطور است. نزد رومیان، تربیت و پرورش نه به معنای درافتادن انسان به سوی افق‌های نو، بلکه به معنای مراقبت از آن چیزی است که هست؛ همان‌گونه که زمین را باید حفظ کرد، قوانین را باید رعایت کرد و ایزدان را باید ستود. در این زمینه، اسطوره‌های رومی نیز بر پای بندگی و ایفای وظیفه در برابر ساختار وضع حاکم تأکید می‌گذارند. داستان «انه‌اید» (*Aeneis*) اثر «ویرژیل» (م. ۱۹ پ.م.) نمونه گویایی است:

«اثنیاس» - قهرمان رومی و فرزند ونوس - نه به دنبال شناخت خویشتن یا نبرد با خدایان، بلکه مأمور اجرای اراده آنان و بنیان‌گذاری نظم جدید در ایتالیا است. فضیلت اصلی او چیزی است با عنوان «*pietas*» یعنی دینداری، وظیفه‌شناسی و وفاداری. در اینجا،

فرهنگ (*cultura*) به معنای حفظ کردن است و نه ایجاد؛ تبعیت است، نه گفت‌وگو؛ اطاعت از مشیت ماورایی است، نه کندوکاو عقل (*logos*). بدین ترتیب، تفاوت میان کودک یونانی و کودک رومی، تفاوت میان کسی است که باید پرسش کند؛ گوش فرادهد؛ بحث کند و در فرآیندی دیالکتیکی از تاریکی به روشنایی برسد، با کسی که باید بیاموزد چگونه زمین را کشت دهد؛ چگونه خانواده و امپراتوری را حفظ کند و چگونه فرمان ببرد. سرانجام، پایداری یونانی (*paideia*) دعوتی است به شک کردن؛ به تبدیل شدن و به کاوش در درون لوگوس، حال آنکه مفهوم *cultura* ناظر به نگهداری، وفاداری و مراقبت از ساختاریست که بیرون از فرد، در سنت و نهادها تثبیت شده است. اولی خاستگاهی فلسفی و تراژیک دارد و دومی زمینه‌ای حقوقی، دینی و محافظه‌کارانه. از این حیث، تفاوت این دو واژه، تفاوتی است میان دو نوع انسان و دو تلقی متفاوت از «شدن انسان».

در زبان فارسی کهن، واژه «فرهنگ» از دو بخش «فر» - به معنای پیش، فرا و بالا - و «هنگ» - به معنای «کشیدن» به ویژه در دوره اشکانیان - ترکیب شده و در نتیجه فرهنگ در معانی «پیش کشیدن»، «برکشیدن» و «فرارفتن» بکار رفته است. (حسن دوست ۱۳۹۳: ج ۳، ۲۰۳۱) در ادوار مختلف، این واژه در معانی گوناگونی از پرورش و تربیت و آموزش و ادب گرفته تا دلالت رسمی آن یعنی نهادی موسوم به «وزارت فرهنگ» یا «وزارت آموزش و پرورش» استعمال شده است. در متون نظم فارسی نظیر شاهنامه فردوسی به دفعات با این واژه مواجه می‌شویم.

۲.۱ تطورات معنایی و دلالت‌های جدید و معاصر

جستجوی شکل‌گیری مؤلفه‌ای به نام فرهنگ و پیگیری سیر تحول و تطورات آن در دوره معاصر با عناوینی چون «فرهنگ پژوهی» و به‌ویژه ذیل مطالعات موسوم به «فلسفه فرهنگ» مورد توجه بسیاری قرار گرفته است. در قرن هیجدهم، کسانی چون هردر و در پی او چهره‌هایی همچون شلایرماخر و در جریان گفتمان موسوم به جنبش رمانتیسم، دیدگاه‌ها و رهیافت‌های نوینی در تبیین و تحلیل فرهنگ و ساحت‌های مرتبط با آن شکل گرفت. در قرن نوزدهم، پژوهش‌های ویلهلم دیلتای در باب علوم انسانی، افق‌های جدیدی را نسبت به مقوله فرهنگ، دلالت‌ها و نقش آن در شکل‌دهی به هویت انسانی گشود که از ثمرات آن، عطف توجه به ریشه‌ها و بنیادهای تاریخی مقوله فرهنگ بوده است. در این زمینه و برای نمونه، یونان‌شناس معاصر، ورنر یگر (Werner W. Jaeger (1888-1961)) با تأکید بر وجه

آموزش و تربیت در فرایند ویژه «پایدیا»، به زعم خویش بررسی جامعی از نظام تربیتی و فرهنگی یونان باستان ارائه داده و دست به تالیف کتابی با همین عنوان در چند مجلد زده است. گویا این کتاب تأثیر عمیقی بر مطالعات مربوط به تاریخ و مؤلفه آموزش و پرورش در فرهنگ یونان باستان گذارده است. در این اثر، نویسنده با رویکردی فلسفی به بررسی پایدیا پرداخته و تلاش کرده است تا معنا و اهمیت آن را برای دنیای امروز آشکار کند و نتیجه آن شد که این مفهوم بار دیگر تا حدودی به مثابه یک ایده‌آل تربیتی مورد توجه قرار گیرد.

در خوانش یگر، «پایدیا» در یونان باستان به معنایی انحصاری و تکرار ناپذیر از «آموزش» یا «پرورش» (تعلیم و تربیت) است، بدین معنا که به طور خاص به نوعی فرآیند تربیتی و فرهنگی اشاره دارد که فرد را برای زندگی در جامعه‌ای ایده‌آل و اخلاقی آماده می‌کند. این واژه معمولاً به تعلیمات فرهنگی و تربیتی‌ای اطلاق می‌شود که هدف آن پرورش شهروندانی است که از جهات اخلاقی، اجتماعی و فکری متناسب با ارزش‌های جامعه خویش اند. به باور یگر، هدف اصلی پایدیا در یونان باستان، شکل‌دهی شخصیت افراد بر اساس ایده‌آل‌های فرهنگی و اخلاقی بوده و هدف از آن، پرورش نوع خاصی از انسان - یا بهتر بگوئیم نوعی از شهروندان - بوده است. انسانی که نه تنها واجد دانش و مهارت‌های خاص، بلکه دارای شخصیت و منش است که با ایده‌آل‌های فرهنگی جامعه آن عصر مطابقت داشته است. (یگر ۱۳۷۶: ج ۱، ۱۷-۳۶) در تحلیل و بازخوانی این فرآیند، یگر بر اهمیت مفهوم «آرته» (*arete*) در تربیت یونانی تأکید می‌کند. «آرته» عموماً به معنای فضیلت یا برتری است و شامل تمام ویژگی‌های مثبتی است که یک فرد می‌تواند برخوردار باشد (مانند شجاعت، عدالت، حکمت و نیکی و زیبایی). از نظر یگر، هدف تربیت، پرورش افرادی بوده است که به «آرته» آراسته بوده و در تمام زمینه‌های زندگی، بتوانند برتری خویش را نشان دهند.

در این سنخ از حیات اجتماعی خاص، «پایدیا» تنها به آموزش‌های رسمی محدود نمی‌شود، بلکه شامل تمامی اشکال یادگیری و تجربیات تربیتی است که انسان‌ها را به اعضای کامل و مسئول جامعه تبدیل می‌کند. (یگر ۱۳۷۶: ۱۸-۲۰) وی در تفسیر خود از سیر تحول فلسفه در یونان، کوشش بسیاری کرده است که ضمن تعقیب تطورات پدیدای یونانی، آن را پدیده‌ای یگانه و نامکرر در تمامی ادوار تاریخی معرفی کند. او نشان می‌دهد چگونه این مفاهیم در ادوار مختلف تاریخ - از جمله دوران یونانی ماب - به تدریج تغییر

کرده‌اند و چگونه این تحولات بر نگرش‌های سیاسی و اجتماعی آن عصر تأثیر گذارده است.

نکته اینجاست که دیدگاه یگر در مورد اهداف تربیت یونانی (یا همان «پایدیا»)، با دیدگاه‌های افلاطون و ارسطو بسیار نزدیک است، از این حیث که وی همانند آموزگاران و بنیان‌گذاران بزرگ فلسفه، بر اهمیت فضیلت، عقلانیت و شکل‌دهی به شخصیت فرد در فرآیند تربیت تأکید دارند. با وجود این، یگر بیشتر بر جنبه‌های فرهنگی و تاریخی تربیت یونانی، و افلاطون و ارسطو بیشتر به جنبه‌های فلسفی و سیاسی آن تأکید می‌ورزند و در عین حال یگر بمانند افلاطون و ارسطو، به اهمیت فضیلت و عقلانیت و صورت‌بخشی به شخصیت آدمی در فرآیند تعلیم و تربیت باور دارد. همچنین یگر در این میان به نقش محوری فلسفه در دستیابی به حقیقت و زندگی نیک اشاره می‌کند و گویی پایدیا را نه یک دوره آموزشی خاص و محدود، بلکه فرایندی مستمر و دائمی قلمداد می‌کند. او در بررسی این فرایند در زمینه یونان باستان، نقش سوفسطاییان را برجسته می‌کند و بر این باور است که سوفیست‌ها نخستین کسانی بودند که خود را مرییان فن سخنوری، کشورداری و قانون‌گذاری می‌دانستند (Jaeger 1939/1986: 142).

از سوی دیگر، در دیدگاه افلاطون، «پایدیا» بستری برای تعلیم فیلسوف - فرمانرواست که تدبیر او تحقق جامعه‌ای را بر پایه عدالت (*dikaion*) تضمین می‌کند. در مقابل، ارسطو با دیدگاهی عملی‌تر، پایدیا را وسیله‌ای برای پرورش شهروندانی دانسته که قادر به مشارکت در حیات سیاسی آرمان‌شهر (پولیس) باشند. این تفاوت‌ها از یک سو به نسبت فلسفه و سیاست در یونان باستان اشاره دارد و از سوی دیگر، بنیان‌های تربیتی و سیاسی را در تحول الگوهای آرمانی پایدیا و پولیس نشان می‌دهد. به باور یگر، فرهنگ بدون پایدیا قابل تداوم نیست؛ او معتقد است، فرهنگ چیزی نیست که خود به خود منتقل شود و در واقع، هر فرهنگ برای ماندگاری، نیاز به آموزش آگاهانه ارزش‌ها و الگوها دارد. پایدیا ابزار انتقال «روح فرهنگ» از نسلی به نسل دیگر است و بنابراین، پایدیا، شکل‌دهنده فرهنگ است و فرهنگ، محتوای پایدیا را تعیین می‌کند. (Jaeger 1939: vol. 1, ch. 1)

اکنون می‌توان با مروری فشرده بر نمونه‌های تحلیلی مهم و تأثیرگذار در این عرصه و بازنمایی میزان تنوع و تکثر خوانش‌های مرتبط با آن به ویژه در نسبت با مقوله «فلسفه فرهنگ»، احتمالاً برخی مولفه‌های دخیل در این تنوع را استخراج کرد.

۲. چیستی فلسفه فرهنگ

فرهنگ به منزله یکی از پیچیده‌ترین و بحث‌برانگیزترین مفاهیم در علوم انسانی، همواره محل تاملات و حتی مناقشه‌های فلسفی بوده است. از دیدگاه فلسفی و به اختصار، فرهنگ نه صرفاً به عنوان مجموعه‌ای از آداب و رسوم، بلکه به مثابه «چارچوبی تفسیری» برای معنابخشی به تجربه‌های انسانی تعریف و تلقی می‌شود. (Taylor 1971: 34) با این وصف، فلسفه فرهنگ با پرسش‌هایی از این دست مواجه است: فرهنگ از منظر فلسفی چگونه تعریف می‌شود؟ چه نسبتی میان فرهنگ و مفاهیمی چون عقلانیت، اخلاق و هویت وجود دارد؟ و فلسفه فرهنگ در عصر حاضر با چه چالش‌هایی روبروست؟ بی‌تردید، «فلسفه فرهنگ» به عنوان حوزه‌ای بینارشته‌ای، هم از سنت‌ها و مکاتب فلسفی بهره می‌گیرد و هم با اندیشه‌های مربوط به علوم اجتماعی در تعامل است. با پیشامدهای حاصل از گسترش فناوری‌های جدید در عصر حاضر - و برای نمونه، پدیده رو به گسترش «هوش مصنوعی» (Artificial Intelligence) - که محدود به قلمرو دانش‌های رسمی آکادمیک و کاربردهای آن نمی‌شود، فهم پدیده‌ها و پویایی‌های فرهنگی اعم از صورت و محتوا، مستلزم توجه همزمان به خصلت تفسیری فرهنگ و تأثیر فناوری‌های جدید بر بازتعریف هویت‌های جمعی است.

۳. تنوع دیدگاه‌ها و چالش‌های معاصر

در میان تعریف‌های رایج، دائرةالمعارفی و کلاسیک، ادوارد تایلر فرهنگ را «کل پیچیده‌ای شامل دانش، اعتقادات، هنر، اخلاقیات، قانون، آداب و رسوم و هرگونه توانایی و عاداتی که انسان به عنوان عضو جامعه کسب می‌کند» تعریف می‌کند. (Tylor 1871: vol. 1, 1) اما با نگاهی فلسفی، کاسیرر با تأکید بر بُعد نمادین فرهنگ، آن را «شبکه‌ای از معناها» می‌خواند که از طریق زبان، اسطوره و هنر تجلی می‌یابد. ادموند هوسرل با طرح مفهوم «جهان‌زیست» (Lebenswelt)، فرهنگ را زمینه پیش‌انعکاسی تجربه‌های انسانی می‌داند که شرط امکان هرگونه فهم مشترک است. این دیدگاه بعدها توسط کسانی چون شوتز توسعه یافت. هگل در پدیدارشناسی روح، فرهنگ (Bildung) را فرآیند تحقق روح (Geist) در تاریخ می‌داند. به زعم او، فرهنگ از سه مرحله ذهنیت، عینیت و روح مطلق عبور می‌کند.

سرانجام، نیچه در تبارشناسی اخلاق، با اتخاذ رویکردی انتقادی و شالوده‌شکنانه، فرهنگ را محصول کشمکش میان «اراده‌های معطوف به قدرت» می‌داند که از طریق بازتعریف ارزش‌ها صورت می‌گیرد. (نیچه ۱۳۷۷) نقد او به فرهنگ اروپایی به عنوان فرهنگ «ضد زندگی» تأثیر عمیقی بر فلسفه پسامدرن گذارد و طیفی از رهیافت‌های نوآورانه و کاملاً متفاوت با رهیافت‌های سنتی را دامن زد؛ طیفی از دیدگاه‌های متنوع از میشل فوکو (با ایده «نسبت قدرت و دانش») و استوارت هال (با ایده «رمزگذاری و رمزگشایی») گرفته تا دیدگاه‌های تئودور آدورنو (با ایده «صنعت فرهنگ») و زیگموند باومن (با ایده «مدرنیته سیال») و مانند آنها. در دهه‌های اخیر نیز سویه‌های دیگری از مقوله فرهنگ به ویژه در نسبت با مفهوم «جهانی شدن» از جانب متفکران و فیلسوفان مطرح شده است. برای نمونه، هابرماس با طرح «مدرنیته به مثابه پروژه ناتمام»، استدلال می‌کند که «جهانی شدن» از یک سو موجب همگونی‌های فرهنگی (وجه سلبی) و از سوی دیگر تقویت خرده‌فرهنگ‌ها (وجه ایجابی) شده است (Habermas 1981; Habermas 1997) و چارلز تیلور درباره «سیاست شناسایی» نشان می‌دهد چگونه به رسمیت شناختن فرهنگ‌های اقلیت و بومی به چالشی فلسفی در نظریه‌های عدالت تبدیل شده است.

در ادامه، به مرور چند دیدگاه شاخص جدید و معاصر در این زمینه که در میان اصحاب فرهنگ مورد توجه و نقدهای گوناگون قرار گرفته است، خواهیم پرداخت و در انتها گزیده ای از نقدهای مطرح شده را نیز عنوان خواهیم کرد. در فاصله نیم قرن اخیر، کسانی مانند ارنست کاسیرر، کلیفورد گیرتز و استوارت هال هر یک به‌عنوان نماینده سه مکتب فکری مهم (نئوکانتی/نمادگرایی با تأکید بر مفهوم «حیوان نمادین»؛ هرمنوتیک با تعریف «توصیف غلیظ» از فرهنگ؛ مطالعات فرهنگی انتقادی با خوانشی از فرهنگ به مثابه «عرصه مبارزه معنایی») معرفی شده و همچنین کسانی چون ویلهلم دیلتای، مارکوزه، آدورنو و هورکهایمر با ارائه نظریاتی در این عرصه به گفتمانی نو دست زده‌اند که در اینجا فشرده‌ای از دیدگاه‌های آنها را نقل و بررسی می‌کنیم.

۱.۳ ارنست کاسیرر

ارنست کاسیرر (Ernst Cassirer (1874 – 1945)، فیلسوف آلمانی مکتب نئوکانتی، با بسط فلسفه نقادی کانت، به جای مفهوم «عقل محض»، بر «نماد» به عنوان جوهره فعالیت ذهن انسان تمرکز کرد. از این‌رو در تلقی وی، انسان به مثابه «حیوان نمادنگار»

(Animal Symbolicum) و فرهنگ به مثابه جهان نمادها باید لحاظ شود. به باور کاسیرر، فرهنگ در قالب نمادها و نشانه‌ها و در نسبتی میان انسان و حیوان ظهور می‌کند. به باور وی، آنچه انسان را از دیگر حیوانات متمایز می‌کند، نه عقل نظری یا عملی صرف (مطابق رای کانت)، بلکه توانایی او در ایجاد و استفاده از «جهان نمادها» (Symbolic Forms) است. انسان در جهانی صرفاً مادی و جسمانی زندگی نمی‌کند، بلکه در «سپهر نمادین» خودساخته غوطه‌ور است. زبان، اسطوره، دین، هنر، علم و تاریخ، همگی صور نمادین برآمده از خلاقیت آدمی است و هر کدام به نحوی خاص این صورت نمادین را به نمایش می‌گذارد. «زبان» اولین و بنیادی‌ترین صورت نمادین است؛ زبان نه فقط ابزار انتقال معنا، بلکه چارچوبی برای اندیشیدن است و اساساً بدون زبان، هیچ تجربه انسانی انسجام نمی‌یابد. «دین» ادامه این افق است، اما با نوعی پالایش و سازمان‌دهی نمادین و سرانجام، «هنر» عهده دار توضیح جهان نیست، بلکه آن را آشکار می‌کند. در واقع، هنر تجربه زیسته را به شکلی فشرده، کیفی و غیرمفهومی بیان می‌کند و به همین دلیل، حقیقت هنری با حقیقت علمی متفاوت است، اما کم‌ارزش‌تر از آن نیست. در عین حال باید دانست که علم انتزاعی‌ترین صورت نمادین است و در اینجاست که انسان از جهان فاصله می‌گیرد تا آن را قانون‌مند، ریاضی‌وار و جهان‌شمول بفهمد. با وجود این، علم هم در نهایت یکی از صورت‌هاست و نه اوج نهایی فرهنگ. از نظر کاسیرر، فرهنگ چیزی جز مجموعه این صور نمادین نیست و هر یک از این صور، دریافتی خاص از واقعیت ارائه می‌دهند. برای نمونه، علم به دنبال قوانین جهان‌شمول است، در حالیکه هنر به تجربه‌های کیفی و منحصر به فرد می‌پردازد و بدین ترتیب، نسبت این صور با یکدیگر نه در قالب یک سلسله مراتب، بلکه هر کدام در ساختن جهان انسانی، شأن و جایگاه خاص خود را دارند.

نقش فلسفه فرهنگ: در نگاه کاسیرر، فرهنگ «آینه واقعیت» نیست، بلکه در اصل میانجی‌فعالی است میان انسان و جهان. ما هرگز به «امر واقع ناب» دسترسی نداریم؛ آنچه داریم، همواره واقعیتی است که در شبکه‌ای از نمادها شکل گرفته است. به همین دلیل، فرهنگ، امری تاریخی و همواره در حال دگرگونی است و در عین حال، محصول آزادی خلاق انسان است و نه حاصل ضرورت کورطبیعی. (Cassirer 1953: vol. 1, 84-86) این دیدگاه کاسیرر، به رغم موضع انتقادی او، به وضوح رذپای تاملات و تاکیدات کانت را در هر سه نقد به ویژه در خصوص اعلام محدودیت شناختی فاعل شناسا و تمایز قطعی میان ذات و پدیدار (نومن و فنومن) آشکار می‌سازد؛ همچنین در جایی که کانت کوشش می‌کند

اصالت و استقلال فاعل مختار و انتخاب های اخلاقی او را در برابر ضرورت و علیت مکانیکی طبیعت (برابر طرح نیوتنی) اثبات کند.

در اینجا از وظیفه فلسفه و به ویژه معنای «فلسفه فرهنگ» پرسش به میان می آید. از نظر کاسیرر، کار اصلی «فلسفه» نه داوری ارزشی میان علم، هنر یا دین، بلکه فهم درونی هر صورت بنیادین و نشان دادن وحدت بنیادین آنهاست. این وحدت، نه به مانند تلقی کانت دایره بر «وحدت عقل محض»، بلکه «وحدت کارکرد نمادین» است؛ نیرویی که به انسان امکان می دهد تا تجربه متکثر و پراکنده را معنادار کند و از سلطه آشوب عاطفی رها شود و جهانی انسانی بسازد. (Cassirer 1944: 45-46) به عبارت دیگر، کشف نوعی «وحدت در پس این کثرت» است. بدین ترتیب، فلسفه باید نشان دهد که چگونه این صور گوناگون، همگی محصول یک «کارکرد نمادین» واحد در وجود انسان هستند. بنابراین، فرهنگ یک کل ارگانیک و خودبسنده است که از درون ذهن انسان می جوشد و به او امکان می دهد تا بر جهان آشوبناک احساسات غلبه کرده و آن را معنادار کند.

۲.۳ کلیفورد گیرتز

فرهنگ به مثابه متن و «وظیفه» (ethnography) به مثابه «توصیف انبوه» (Thick Description): کلیفورد گیرتز (Clifford Geertz (1926 – 2006)، انسان‌شناس آمریکایی، با فاصله گرفتن از رویکردهای کارکردگرا و ساختارگرا، رویکردی تفسیرگونه را نسبت به فرهنگ اختیار کرد. تحت تأثیر فیلسوفانی مانند ویتگنشتاین و گادامر، شاکله دیدگاه او این است که فرهنگ را باید نظامی از معنا دانست که باید «خوانده» شود. گیرتز در این باره می نویسد: «انسان، حیوانی است که در تارهای معنایی خود بافته، آویزان است. من فرهنگ را همان تارها می دانم و تحلیل آن را نه علمی تجربی در جستجوی قانون، بلکه علمی تفسیری در جستجوی معنا می دانم». (Geertz 1973: 5) وی معتقد است کردارهای اجتماعی (مانند مراسم دینی خاص، یک اختلاف محلی یا نمایش و بازی های حیوانات در مناطق مختلف) همچون متونی اند که باید مورد «خوانش» قرار گیرند. وظیفه انسان‌شناس، نه پیش بینی رفتار، بلکه فهم معانی ای است که کنشگران اجتماعی به رفتارهای خود و جهان اطراف شان می بخشند.

مفهوم «توصیف انبوه» در کانون روش‌شناسی گیرتز قرار دارد و باید آن را فراتر از ثبت مشاهدات عینی و انضمامی (توصیف رقیق) دانست. در اینجا، منظور از «ثبت»، آن بافت و

فلسفه فرهنگ: ... (حسین کلباسی اشتری) ۵۰۷

ساختاری است که یک کنش خاص در آن رخ می‌دهد و قصد کنشگر، مجموعه‌ای از معانی نمادین آن به همراه واکنش دیگران است. برای نمونه، توصیف رقیق از «اشاره دست» فردی خاص، ثبت یک حرکت عادی فیزیکی است، اما توصیف انبوه باید مشخص کند که آیا این حرکت دست تنها یک واکنش عصبی است، یا علامتی برای انجام کنشی دیگر، یا تقلیدی طنزآمیز از کسی که حرکت ناموزونی دارد. در واقع پدیده فرهنگ، از همین لایه‌های تو در توی معنا تشکیل شده است. (Geertz 1973: 3-30)

۳.۳ استوارت هال

استوارت هال (Stuart Hall (1932 – 2014)، نظریه‌پرداز و از چهره‌های شاخص متعلق به «مطالعات فرهنگی بیرمینگام»، دیدگاهی کاملاً انتقادی و سیاسی به فرهنگ دارد. او تحت تأثیر مارکسیسم، نظریه فرانکفورت، پسااستعمارگرایی و نشانه‌شناسی، دیدگاهی کاملاً متفاوت و در نسبت با مفاهیم جامعه‌شناختی را برگزیده است و بر این پایه، وی فرهنگ را عرصه‌ای در جهت تولید و مبارزه بر سر معنا و البته در بستر قدرت و فراگیرشدن آن (هژمونی) می‌داند. توضیح اینکه استوارت هال، فرهنگ را نه مجموعه‌ای از اشیاء یا کردارها، بلکه نوعی فرآیند و مشخصاً فرآیند «تولید و مبادله معنا» میان اعضای یک جامعه می‌داند. در نظر وی، این معناها از طریق دستگاه‌های بازنمایی (عمدتاً زبان و رسانه) برساخته و به دیگران منتقل می‌شوند.

رمز گذاری / رمز گشایی (Encoding/Decoding): این عنوان نظریه مشهور هال است که نشان می‌دهد چگونه معنا در رسانه‌های جمعی ساخته و پرداخته و توسط مخاطبان تفسیر می‌شود. پیام‌های رسانه‌ای (مانند اخبار تلویزیونی و داده‌های فضای مجازی) از سویی در بستری ایدئولوژیک و نهادی «رمز گذاری» می‌شوند و از سویی دیگر، مخاطبان نیز منفعل نیستند و این پیام‌ها را بر اساس موقعیت اجتماعی و تجربیات خود «رمز گشایی» می‌کنند. این رمز گشایی مخاطبان می‌تواند سه حالت داشته باشد: خوانش هژمونیک (پذیرش کامل معنای مسلط)، خوانش گفتمانی (پذیرش کلی همراه با تغییر در جزئیات) و خوانش متضاد (مقاومت در برابر معنای مسلط و ظهور تفسیر متقابل). در نظر هال، این شاکله می‌تواند فرهنگ را به عرصه‌ای برای مبارزه ایدئولوژیک و در ساحت معنا تبدیل کند. از سوی دیگر، فرهنگ نزد هال، هرگز نمی‌تواند بی‌طرف بماند؛ آنچه به عنوان «معنای مسلط» در جامعه‌ای مفروض شناخته می‌شود، نتیجه فرآیندهای حاصل از قدرت مسلط و فراگیر (هژمونیک)

است؛ فرآیندهایی که از طریق نهادهایی مانند آموزش و پرورش و رسانه‌های جمعی، ارزش‌ها و باورهای طبقه حاکم را به عنوان امری «طبیعی» و «همگانی» جلوه می‌دهند. بنابراین، فرهنگ عرصه نزاعی است برای تعریف «واقعیت»؛ واقعیتی را که در نسبت با قدرت حاکم و معنایی که به مخاطبان تحمیل می‌شود باید تعریف و شناسایی کرد. (Hall 1980: 128-138)

۴.۳ مکتب فرانکفورت و نقد فرهنگ مدرن

تئودور آدورنو (Theodor L. W. Adorno (1903 - 1969)) و ماکس هورکهایمر (Max Horkheimer (1895 - 1973)) در اثر کلاسیک دیالکتیک روشنگری با طرح مفهوم «صنعت فرهنگ» (Kulturindustrie)، آن را به مثابه ابزاری در جهت سلطه معرفی می‌کنند. از دیدگاه آنها، فرهنگ در جوامع سرمایه‌داری متأخر به کالایی تقلیل یافته است که توسط صنایع فرهنگی انبوه‌سازی و به مثابه وسیله‌ای در جهت تسلط بر مناسبات و کنش‌های اجتماعی تبدیل می‌شود. (آدورنو و هورکهایمر ۱۴۰۱: ۱۲۰) این فرآیند می‌تواند دست کم سه پیامد اصلی داشته باشد: ۱. استانداردسازی فرهنگی، به معنای تولید آثار فرهنگی بر اساس الگوهای از پیش تعیین‌شده؛ ۲. تسلیم‌گرایی سیاسی، به معنای ترویج مصرف‌گرایی و وابستگی به مصرف‌افزون‌تر به جای نقادی اجتماعی و ۳. شبه‌فردگرایی، به معنای ایجاد توهم تفاوت در عین چهارچوب‌های یکسان. (Adorno 1963: 45)

والتر بنیامین (Walter B. S. Benjamin (1892 - 1940)) نیز در اثر معروف خود یعنی اثر هنری در عصر بازتولید مکانیکی با تاکید بر مفهوم «بازتولید مکانیکی» نشان می‌دهد که چگونه فناوری‌های جدید، «هاله» اثر هنری را از بین برده و رابطه مخاطب با فرهنگ را دگرگون کرده‌اند. (Benjamin 1936: 24) این تحلیل پیش‌بینی مهمی درباره فرهنگ دیجیتال معاصر ارائه می‌دهد.

۵.۳ ویلهلم دیلتای و فلسفه فرهنگ

فرهنگ به مثابه تجلی «روح عینی»: ویلهلم دیلتای (Wilhelm Dilthey (1833 - 1911))، نظریه‌پرداز شهیر آلمانی در دوره معاصر در کتاب تشکیل جهان تاریخی در علوم انسانی فرهنگ را بخشی از «روح عینی» (*objektiver Geist*) می‌داند که شامل نهادها، نمادها و ساختارهای معنایی مشترک است. (Dilthey 2002: 87) برخلاف دیدگاه پوزیتیویستی شایع در

قرن نوزدهم، وی معتقد است فرهنگ تنها از طریق «فهم» (*Verstehen*) و نه «توصیف» قابل درک است. از این رو، وی را بنیان گذار نظریه «جامعه شناسی تفهیمی» خوانده اند.

دیلتای مفهوم «روح عینی» را با فاصله‌گیری انتقادی از سنت هگلی، در بستر تاریخی و تجربه زیسته بازتعریف می‌کند. روح عینی نزد او نه عقل مطلق هگلی و نه خرد فراتاریخی، بلکه نهادهای اجتماعی، زبان، حقوق، دین، هنر، سنت و شیوه‌های عملی زندگی است که همگی حاصل کنش‌های تاریخی انسان‌ها هستند و در عین حال، افق معنا را برای نسل‌های بعدی فراهم می‌کنند. وی تصریح می‌کند: جهان تاریخی از ساختارهای معناداری تشکیل شده است که در زندگی مشترک انسان‌ها عینیت یافته‌اند. (Dilthey 2002) بدین معنا، فرهنگ نه امری صرفاً ذهنی است و نه واقعیتی طبیعی، بلکه عینیت‌یافتگی تجربه زیسته انسانی در تاریخ است.

مثلث هرمنوتیکی: تجربه، بیان و فهم: در این جهت نظریه دیلتای بر سه پایه استوار است: ۱. تجربه زیسته (*Erlebnis*) به معنای زمینه اولیه مواجهه با فرهنگ؛ ۲. بیان (*Ausdruck*) به معنای تجلیات عینی تجربه فرهنگی و ۳. فهم (*Verstehen*) به معنای فرآیند تفسیر معانی. (Dilthey 2002: 142) این مثلث مبنای «روش‌شناسی تفسیری» در مطالعات فرهنگی شد. بر این پایه، وی به نقد فرآیندی با عنوان «تقلیل‌گرایی علمی» در مواجهه با پدیده فرهنگ و تحلیل بنیان‌های آن می‌پردازد. به عقیده دیلتای، در تمایز میان علوم طبیعی و علوم انسانی، علوم طبیعی قادر به تبیین فرهنگ نیستند، زیرا پاسخی به پرسش از ملاک تمایز روش‌شناختی علوم طبیعی و علوم انسانی، دیلتای به وجهی از ساحت‌های انسانی و طبیعی توجه می‌کند که پیش از او، امانوئل کانت بدان اشاره کرده بود. او در مقدمه‌ای بر *علوم انسانی* بر این باور است که علوم طبیعی به دنبال تبیین علی‌اند، در حالیکه علوم انسانی با معنا، قصد و تجربه زیسته سروکار دارند (همان). به همین دلیل، روش علوم انسانی نه مشاهده بیرونی، بلکه فهم مشارکتی و تفسیری است و از این رو، فرهنگ را نمی‌توان همچون طبیعت از بیرون توضیح داد، زیرا انسان‌ها هم پدیدآورنده فرهنگ‌اند و هم‌زمان درون آن زیست می‌کنند.

این درهم‌تنیدگی «فاعل» و «موضوع» (به تعبیری معادل سوژه و ابژه) در فرآیندی به نام فرهنگ، فهم آن را ذاتاً به نوعی فهم هرمنوتیکی بدل می‌سازد و معنای دقیق «فلسفه فرهنگ» چیزی جز همین صورت از «جامعه‌شناسی تفهیمی» نیست. از زمره نکات کلیدی در فلسفه فرهنگ دیلتای، مفهوم بازسازی معنا (*Rekonstruktion*) است. از نظر او، مفسر باید

بتواند از خلال: ۱. نمودهای عینی؛ ۲. ساختار درونی معنا و نیز ۳. پیوند آن با تجربه زیسته تاریخی، معنای فعلیت یافته را بازسازی کند. این بازسازی نه بازگشت کامل به نیت مؤلف، بلکه فهم شبکه‌ی معنایی‌ای است که در یک زمینه‌ی تاریخی خاص امکان‌پذیر شده‌اند. (Dilthey 1989: 49) بدین ترتیب، دیلتای امکان نوعی عینیت تفسیری را بدون توسل به طبیعت‌گرایی یا نسبی‌گرایی افراطی فراهم می‌کند و از این رو، هر گونه رویکردی که فرهنگ را صرفاً با روش‌های علوم طبیعی توضیح دهد، ماهیت آن را تحریف می‌کند. بدین ترتیب، در فلسفه دیلتای، فرهنگ به‌مثابه زندگی تاریخی عینیت یافته فهم می‌شود و آنچه به عنوان «فهم هرمنوتیکی» از آن یاد می‌شود، نه یک روش فرعی، بلکه بنیان معرفت‌شناختی علوم انسانی است. دیلتای با تأکید بر تجربه زیسته، بیان و بازسازی معنا، بنیانی فراهم می‌کند که بعدها در هرمنوتیک فلسفی گادامر، جامعه‌شناسی تفهیمی وبر و فلسفه فرهنگ قرن بیستم بسط می‌یابد.

۶.۳ عقلانیت ابزاری و بحران معنا

یورگن هابرماس با تأثیرپذیری از مکتب انتقادی فراکفورت و نیز دیدگاه دیلتای درخصوص تجربه زیسته در نظریه کنش ارتباطی استدلال می‌کند که نظام‌های فرهنگی مدرن عموماً تحت سیطره «عقلانیت ابزاری» قرار گرفته‌اند. به زعم او، استعمار «جهان‌زیست» توسط نظام‌های اقتصادی و بوروکراتیک، منجر به تهی شدن فرهنگ از معانی اصیل خود شده است. (Habermas 1981: 321) بدین ترتیب می‌توان تحلیل هابرماس را به نوعی مکمل نظریه «صنعت فرهنگ» به شمار آورد.

۴. خوانش‌هایی از فرهنگ در عصر داده‌ها و هوش مصنوعی

هوش مصنوعی (AI) به عنوان یک فناوری تحول‌ساز، تأثیری ژرف و چندوجهی بر فرهنگ معاصر گذاشته است. این تأثیر تنها محدود به تسهیل سازوکارها و فرآیندها نیست، بلکه ماهیت تولید، توزیع، مصرف و حتی تعریف مفاهیم فرهنگی را دگرگون ساخته است. در زمینه چگونگی این تأثیرات و بازخورد انسانی آنها می‌توان دست کم سه محور اصلی را از یکدیگر بازشناسی کرد:

۱. **بازتعریف خلاقیت و تولید فرهنگی:** هوش مصنوعی مرزهای سنتی خلاقیت را در هم شکسته است. الگوریتم‌ها اکنون قادر به خلق آثار هنری، نگارش متون ادبی و حتی تولید آهنگ و ملودی هستند. این توانایی، پرسش‌های بنیادینی درباره «نویسنده‌گی»، «اصالت» و «ارزش» اثر هنری ایجاد کرده است. از یک سو، این فناوری امکان تجربه‌های خلاقانه جدید و دسترسی آزادانه تر به ابزارهای تولید فرهنگی را فراهم می‌آورد و برای نمونه، هوش مصنوعی در صنعت فیلم‌سازی، امکان عرضه صحنه‌های پیچیده و کاملاً نزدیک به واقعیت را فراهم کرده که هم از نظر اقتصادی مقرون به صرفه است و هم افق‌های بیانی تازه‌ای می‌گشاید و از سوی دیگر، بسط این فناوری، به نگرانی‌های عمیقی نیز دامن زده است. نگرانی نخست، به حاشیه رفتن هنرمندان انسانی و کاهش تنوع ایده‌ها است، بدین معنا که خلاقیت‌ها دیگر حالت انحصاری خود را از دست داده و تبدیل به نوعی همگون‌سازی میان فرآورده‌های ابداعی بشر شود. دومین دغدغه بزرگ به موضوع مالکیت معنوی بازمی‌گردد و چالش اصلی عبارت از تشخیص آثار اصیل انسانی از تولیدات ماشینی خواهد بود. در دل این چالش، مسائل بغرنج دیگری نیز رخ می‌نماید؛ مسائلی همچون ممیزی و تعیین اصالت و ارزش آثار، اعطای جوایز به آثار برتر به ویژه در سطح جهانی، دگرگونی در مفاهیم نبوغ و نُخبگی و کمرنگ شدن عامل «زمان» در شکل‌گیری آثار ادبی و هنری.

۲. **کمرنگ شدن اصل تنوع فرهنگی:** تردیدی نیست که وجود تنوع در فرهنگ، نه تنها با ذائقه و ساختار روحی بشر تناسب دارد، بلکه برپایه اصل «تنوع» و چندگونگی و در پی آن «مقایسه» است که مقولاتی همچون «تقلید»، «الهام»، «نسخه برداری»، «بازآفرینی» و «ترکیب» به مثابه موتور محرکه و مولفه طراوت و شادابی فرهنگ و به ویژه در تولید هرگونه اثر هنری ایفای نقش می‌کنند. گسترش کاربرد ماشین در این زمینه به افزایش شباهت‌ها و حتی از میان رفتن تفاوت‌ها دامن می‌زند.

۳. **دگرگونی در فرآیند تعلیم و فراگیری:** در نتیجه گسترش فناوری‌های نو و امکان دسترسی نامحدود محصلان و دانشجویان به منابع و مدارک علمی، بی‌تردید فرآیند آموزش در همه سطوح دستخوش دگرگونی اساسی خواهد شد. این دگرگونی در آنچه با عنوان «فرهنگ آموزش» یا هرگونه سازوکار تعلیم و تربیت خوانده شود، تأثیرات خود را نشان خواهد داد. از این پس، آموزش از فضای معین و محدود

مدارس و دانشگاه‌ها و موسسات مشابه به ارتباط شخصی و خصوصی و البته نامحدود کاربر و ابزارهای هوشمند انتقال می‌یابد و به دنبال آن، همه‌الگوهای سنتی مواجهه آموزگاران و استادان با مخاطبان نیز تغییر خواهد یافت. مدیریت آموزش نیز عملاً از دست نهادهای متولی و البته برنامه‌سازان و برنامه‌نویسان فرهنگی خارج شده و به ابزارها و وسائط داده‌پرداز سپرده می‌شود. تصور چنین موقعیتی نه تنها برای دست‌اندرکاران رسمی، بلکه بیش از همه برای والدین و سرپرستان خانواده‌ها نگرانی‌فراینده‌ای ایجاد می‌کند، از آن‌رو که در همه‌جوامع، نقش مدرسه و موسسات آموزشی همواره رکن اساسی مدیریت اجتماعی و تربیتی به‌شمار می‌رفت و از این‌پس به فضایی غیر قابل‌مهار و‌اگذار می‌شود.

برخی از مهم‌ترین فرازهای آینده‌نگرانه و البته با نوعی دغدغه، نگرانی و چالش ناشی از گسترش فناوری‌های جدید را می‌توان به این ترتیب خلاصه کرد:

- فرهنگ دیجیتال جایگزین فرهنگ مادی می‌شود. (Floridi 2014: 89)

- هوش مصنوعی خلاق به بازیگری فرهنگی مستقل تبدیل می‌شود. (Baudrillard 1995: 142)

- مرگ مؤلف انسانی به معنای سنتی آن محقق می‌شود (Barthes 1977: 148)

همچنین کسانی مانند دون آیدی (Don Idhe (1934 – 2024)) هشدار می‌دهند که این تحولات ممکن است به «از خودبیگانگی فرهنگی» منجر شود، جایی که انسان‌ها دیگر پدیدآورندگان یا حتی مخاطبان اصلی فرهنگ نخواهند بود. نظریه‌هایی مانند نظریه مک‌لوهان (Marshall McLuhan (1911 – 1980)) درباره «دهکده جهانی» امروزه در ترکیب و تلفیق و اصلاح دیدگاه‌هایی مانند دیدگاه هومی بهابا (Homi K. Bhabha (1949 - ?)) با عنوان «آمیختگی فرهنگی» (Cultural Hybridity) و دیدگاه راجر رابرتسون با عنوان «جهانی شدن فرهنگی» (Cultural Globalization) توسعه یافته است. این دیدگاه‌ها پیش‌بینی می‌کنند که فرهنگ‌ها به سمت همگونی نسبی حرکت خواهند کرد. در مقابل، نظریه‌پردازانی مانند ساموئل هانتینگتون (Samuel P. Huntington (1927 – 2008)) و اینگلههارت (Ronald F. Inglehart (1934 – 2021)) معتقدند بازگشت به هویت‌های محلی در واکنش به جهانی شدن تشدید خواهد شد و جنگ‌های فرهنگی جای جنگ‌های ایدئولوژیک را خواهند گرفت و تمایزات ارزشی میان تمدن‌ها عمیق‌تر خواهد شد. زیگمونت باومن (Zygmunt Bauman)

فلسفه فرهنگ: ... (حسین کلباسی اشتری) ۵۱۳

(1925 – 2017) هشدار می‌دهد، فرهنگ آینده ممکن است بین ابرشهروندی دیجیتال و قبیله‌گرایی جدید در نوسان باشد. (Bauman 2000: 201)

نظریه پردازانی مانند برونو لاتور و تیموتی مورتون استدلال می‌کنند که فرهنگ آینده بایستی: ۱. از «انسان‌محوری» (Anthropocentrism) فاصله بگیرد؛ ۲. عاملیت غیرانسانی (حیوانات، اشیاء، اکوسیستم‌ها) را به رسمیت بشناسد و ۳. به سمت دموکراسی چندگونه‌ای حرکت کند. (Morton, 2013; Latour 2017: 203) بر اساس دیدگاه‌های فرنان برودل درباره زمان بلندمدت تاریخی، فرهنگ‌ها ممکن است: ۱. نه به سمت خطی پیشرفت، بلکه در چرخه‌های تناوبی حرکت کنند؛ ۲. بین دوره‌های تمرکزگرایی و پراکندگی فرهنگی نوسان داشته باشند و سرانجام ۳. الگوهای کهن را در قالب‌های جدید بازتولید کنند. (Braudel 1958: 725-753) در این زمینه برخی فیلسوفان متعلق به قرن گذشته چهار الگوی اصلی را پیشنهاد می‌کنند:

طرح واره	نظریه پرداز	ویژگی‌ها	چالش‌ها
فرهنگ بازانديشی	گیدنز	مدرنیته سیال، بازسازی مداوم سنت‌ها	بی‌ثباتی هویتی
فرهنگ مقاومت	ادوارد سعید	تأکید بر امپریالیسم فرهنگی	انزوای گرای
فرهنگ گفتگو	هابرماس	عقلانیت ارتباطی، گفتگوی بینا فرهنگی	نیاز به شرایط ایده‌آل
فرهنگ ریزمایه‌ای	دلوز	چندپارگی، کوچک‌روایت‌ها	فقدان انسجام

۵. نقش و پیامدهای فناوری‌های نوظهور

در زمینه پیامدهای فناوری‌های جدید در عرصه فرهنگ نیز اظهارنظرهایی متفاوت صورت گرفته است مانند اینکه «واقعیت مجازی ممکن است به مهاجرت فرهنگی دیجیتال منجر شود» یا «واقعیت ترکیبی، مرز بین فرهنگ فیزیکی و دیجیتال را محو می‌کند»؛ «امکان حفظ مالکیت معنوی فرهنگ‌های بومی را فراهم می‌کند»؛ «خطر کالایی شدن بیشتر میراث فرهنگی را افزایش می‌دهد».

بدین ترتیب فضای عمومی در گفتمان فلسفه فرهنگ معاصر نشان می‌دهد که آینده فرهنگ نه یک مسیر خطی، بلکه شبکه‌ای از احتمالات است که تحت تأثیر عواملی نظیر فناوری‌های تحول‌آفرین، بازتعریف انسان‌گرایی، تنش بین جهانی شدن و بومی‌گرایی و بحران‌های زیست‌محیطی شکل می‌گیرد.

۶. نتیجه‌گیری

در زمینه گفتمان موسوم به فلسفه فرهنگ، با طیفی وسیع و متنوع از دیدگاه‌ها و نظریه‌ها مواجه می‌شویم که ترکیبی از امید و ناامیدی، هراس و اطمینان، شناخت و ابهام، ستایش و حیرت، چالش و ظرفیت و حذف و توسعه را به نمایش می‌گذارند. به نظر می‌رسد این موقعیتی است بی‌سابقه و تکانه‌ای است که تمامی ساحت‌های درونی و بیرونی آدمی را نشانه گرفته است و دیدگاه‌های فیلسوفان و متفکران نیز نتوانسته است تمامی ابعاد این رخداد را دربرگیرد. بدین جهت در انتهای این نوشتار به برخی کاستی‌های این نظریه‌ها در تبیین و تحلیل موقعیت امروز و آینده اشاره می‌کنیم.

در سنجش فلسفه فرهنگ کاسیرر می‌توان گفت نقش نهادهای اجتماعی و روابط اقتصادی در دیدگاه وی کم‌رنگ و حتی نادیده گرفته شده است. فرهنگ در نظریه او بیشتر شبیه به گفتگویی میان نخبگان فکری است تا عرصه‌ای برای مواجهه، تعامل و مناسبات عادی واحدهای انسانی. برای نمونه، نظریه او به خوبی توضیح نمی‌دهد که چگونه باورهای عمومی می‌تواند در شکل‌گیری نهادهای رسمی و حاکمیت سیاسی ایفای نقش کند. همچنین اگرچه کاسیرر تاریخ را یکی از صور نمادین می‌داند، اما خود نظام صور نمادین او تاحدی ایستا و فراتاریخی به نظر می‌رسد. پویایی فرهنگ، مواجهه آن با مقولاتی مانند تجدد، استعمار و جهانی‌شدن در چهارچوب او کمتر قابل توضیح است. تغییر فرهنگی در نظریه او بیشتر به عنوان تحول درونی صور نمادین فهمیده می‌شود تا نتیجه تعاملات اجتماعی-تاریخی و از این رو تاریخ‌مندی در منظومه فکری او چندان جایگاهی ندارد. سرانجام اینکه، دیدگاه کاسیرر نسبت به فرهنگ، دیدگاهی اساساً خوش‌بینانه و رهایی‌بخش است. او فرهنگ را عرصه خودشکوفایی روح انسان می‌داند و در نتیجه، جنبه‌های تیره و ویرانگر کنش‌های انسانی (مانند نژادپرستی، استعمار و بنیادگرایی) را نادیده می‌گیرد یا آنها را صرفاً به عنوان «شکست» در کارکرد نمادین تفسیر می‌کند. از سویی دیگر، گیرتز، انسان‌شناس را به عنوان مفسر نهایی «متن» فرهنگ می‌داند. اکنون این پرسش مطرح است که مفسر بر اساس چه ملاکی ادعا می‌کند معنا را بهتر از خود کنشگران فهمیده است؟ این رویکرد می‌تواند به نوعی تبعیض ناموجه فکری بینجامد که در آن صدای «غربی» انسان‌شناس، بر صدای «بومی» چیره می‌شود. همچنین اگرچه گیرتز از معنا سخن می‌گوید، اما تحلیل او از اینکه چگونه ساختارهای قدرت (مانند نظام سرمایه‌داری جهانی، دولت‌ملت) بر تولید و توزیع این معناها اثر می‌گذارند، محدود است. فرهنگ در نگاه او

فلسفه فرهنگ: ... (حسین کلباسی اشتری) ۵۱۵

اغلب به صورت یک نظام معنایی خودبسنده و جدا از اقتصاد و سیاست به نظر می‌رسد. منتقدان می‌گویند «توصیف انبوه» بدون «توصیف قدرت» ناقص است. سرانجام، گیرتز تمایل دارد فرهنگ‌ها را به عنوان نظام‌های معنایی منسجم و یکپارچه تصویر کند. این نگاه، تنش‌های درونی، اختلافات، و پویایی‌های تغییر و مقاومت در درون یک فرهنگ را کم‌اهمیت جلوه می‌دهد. فرهنگ در دیدگاه او گاهی بیش از حد منسجم و ایستا به نظر می‌رسد.

برخی منتقدان استوارت هال (مانند برخی از طرفداران گیرتز) استدلال می‌کنند که رویکرد هال، فرهنگ را تا حد یک «ابزار» یا «عَرَض» برای تنش‌های سیاسی و اقتصادی تنزل می‌دهد. در این نگاه، استقلال نسبی حوزه فرهنگ و لذت‌های زیبایی‌شناختی صرف آن ممکن است نادیده گرفته شود. همچنین تأکید هال بر چندگانگی خوانش‌ها و ساختارشکنی معانی مسلط، می‌تواند به دام نسبی‌گرایی بیفتد. اگر هر خوانشی به اندازه خوانش دیگر معتبر است، آیا مبنای عینی برای نقد مکاتب و نظریه‌های افراطی (مانند نژادپرستی) باقی می‌ماند؟ این پرسش که «ترجیح یک خوانش بر خوانش دیگر چیست؟» در نظریه هال پاسخ روشنی ندارد.

مکتب فرانکفورت و دیلتای هر دو به محدودیت‌های رویکردهای تحصیلی به فرهنگ توجه داشته‌اند، اما در عین حال، راه‌حل‌های متفاوتی ارائه کرده‌اند. اصحاب فرانکفورت بر نقد ایدئولوژیک و رهایی‌بخشی تأکید دارند و دیلتای بر فهم هرمنوتیکی و بازسازی معنا تمرکز می‌کند این تفاوت‌ها امروزه در مناقشات بین نظریه انتقادی و هرمنوتیک فلسفی ادامه دارد.

کتاب‌نامه

آدورنو، تئودور، و هورکهایمر، ماکس (۱۴۰۱)، *دیالکتیک روشنگری*، ترجمه مراد فرهادپور و امید مهرگان، تهران: هرمس.

افلاطون (۱۴۰۲)، *دوره آثار افلاطون*، ترجمه محمدحسن لطفی، چاپ ششم، تهران: خوارزمی.
حسن دوست، محمد (۱۳۹۳)، *فرهنگ ریشه‌شناختی زبان فارسی*، ج ۳، تهران: فرهنگستان زبان و ادب فارسی.

نیچه، فریدریش (۱۳۷۷)، *تبارشناسی اخلاق*، ترجمه داریوش آشوری، تهران: آگاه.

یگر، ورنر (۱۳۷۶)، *پایدیا*، ترجمه محمدحسن لطفی، تهران: خوارزمی.

- Adorno, Theodor (1963), "Cultural Industry Reconsidered", in: *The Culture Industry: Selected Essays on Mass Culture*, pp. 45–60, Routledge.
- Barnhart, Robert K. (ed.) (2000), *Dictionary of Etymology*, vol. 1, New York: Chambers.
- Barthes, Roland (1977), "The Death of the Author", in: *Image, Music, Text*, trans. by: S. Heath, pp. 142–148, Fontana Press.
- Baudrillard, Jean (1995), *Simulacra and Simulation*, University of Michigan Press.
- Bauman, Zygmunt (2000), *Liquid Modernity*, Polity Press.
- Benjamin, Walter (1936), *The Work of Art in the Age of Mechanical Reproduction*, New York: Schocken Books.
- Braudel, Fernand (1958), "Histoire et Sciences sociales: La longue durée", *Annales. Histoire, Sciences Sociales*, vol. 13, No. 4, pp. 725-753.
- Cassirer, Ernst (1944), *An Essay on Man: An Introduction to a Philosophy of Human Culture*, London: Yale University Press.
- Cassirer, Ernst (1953/1957), *The Philosophy of Symbolic Forms*, vols. 1–3, trans. by: R. Manheim, London: Yale University Press.
- Dilthey, Wilhelm (1989), "Introduction to the Human Sciences", in: *Selected works*, vol. 1, Princeton University Press.
- Dilthey, Wilhelm (2002), "The formation of the Historical World in the Human Sciences", in: *Selected works*, Vol. 3, Princeton University Press.
- Floridi, Luciano (2014), *The Fourth Revolution: How the Infosphere is Reshaping Human Reality*, Oxford University Press.
- Geertz, Clifford (1973), "Thick Description: Toward an Interpretive Theory of Culture", in: *The Interpretation of Cultures: Selected Essays*, pp. 3-30, New York: Basic Books.
- Habermas, Jürgen (1981), *The Theory of Communicative Action*, Beacon Press.
- Habermas, Jürgen (1997), "Modernity: An Unfinished Project", in: *Habermas and the Unfinished Project of Modernity: Critical Essays on The Philosophical Discourse of Modernity*, ed. by: M. Passerin d'Entrèves & S. Benhabib, pp. 38-55, MIT Press.
- Hall, Stuart (1980), "Encoding/Decoding," in: *Culture, Media, Language: Working Papers in Cultural Studies, 1972-79*, ed. by: Stuart Hall, Dorothy Hobson, Andrew Lowe, and Paul Willis, pp. 128–138, London: Hutchinson.
- Jaeger, Werner (1939), *Paideia: The Ideals of Greek Culture*, Vol. 1, trans. by: Gilbert Highet, New York/ Oxford: Oxford University Press.
- Latour, Bruno (2017), *Facing Gaia, Eight Lectures on the New Climatic Regime*, trnas. by: Catherine Porter, Polity Press.
- Morton, Timothy (2013), *Hyperobjects: Philosophy and Ecology after the End of the World*, University of Minnesota Press.
- Taylor, Charles (1971), "Interpretation and the Sciences of Man", *The Review of Metaphysics*, vol. 25, No. 1, pp. 3-51.
- Tylor, Edward B. (1871), *Primitive Culture: Researches into the Development of Mythology, Philosophy, Religion, Art, and Custom*, vol. 1, London: J. Murray.